

Мельничук Д. Демографічні детермінанти формування та використання людського капіталу в Україні: диференційний аналіз та прогноз [Електронний ресурс] / Дмитро Мельничук // Соціально-економічні проблеми і держава. — 2014. — Вип. 1 (10). — С. 185-193. — Режим доступу до журн.: <http://sepd.tntu.edu.ua/images/stories/pdf/2014/14mdpatp.pdf>.

УДК 314.06

JEL Classification: J11; J24

Дмитро Мельничук

Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАНУ,
бульвар Шевченка, 60, м. Київ, 01032, Україна
e-mail: meln_df@mail.ru
кандидат економічних наук, доцент

ДЕМОГРАФІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ В УКРАЇНІ: ДИФЕРЕНЦІЙНИЙ АНАЛІЗ ТА ПРОГНОЗ

Анотація. Стаття присвячена проблемі, яка є чи не найменш дослідженою у вітчизняній економічній науці: впливу демографічних процесів на перспективи нагромадження та результативність використання людського капіталу. Автором аргументовано, що концентрація уваги виключно у площині якості освіти та професійної підготовки, що притаманне переважній більшості наукових досліджень, мінімізує ефективність управління людським капіталом як економічним активом. Саме людина виступає демографічним базисом нагромадження людського капіталу, а тому особливості перебігу таких демографічних процесів, як народжуваність, смертність, міграція, утворення та розпад сімей, заслуговують на ретельний аналіз. Відповідно, основні завдання дослідження, результати якого викладені у статті, пов'язані з уточненням впливу демографічної ситуації на результативність формування та використання людського капіталу. Встановлено, що, через демографічну кризу, в Україні значно погіршилися вихідні умови нагромадження людського капіталу на всіх рівнях економічної системи. Обґрунтовано, що оновлення курсу демографічної політики є запорукою підвищення ефективності соціальних інвестицій та оптимізації відносин у різних сферах суспільного життя.

Ключові слова: людський капітал, демореальність, демографічні процеси, народжуваність, смертність, міграція, старіння населення.

Дмитрий Мельничук

ДЕМОГРАФИЧЕСКИЕ ДЕТЕРМИНАНТЫ ФОРМИРОВАНИЯ И ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА В УКРАИНЕ: ДИФФЕРЕНЦИАЛЬНЫЙ АНАЛИЗ И ПРОГНОЗ

Аннотация. Статья посвящена проблеме, которая является едва ли не самой малоисследованной в отечественной экономической науке: влиянию демографических процессов на перспективы накопления и результативность использования человеческого капитала. Автором аргументировано, что концентрация внимания исключительно в плоскости качества образования и профессиональной подготовки, что присуще подавляющему большинству научных исследований, минимизирует эффективность

Melnichuk D. Demographic determinants of formation and use of human capital in Ukraine: differential analysis and forecast [Demografichni determinanty formuvannya ta vykorystannya lyuds'koho kapitalu v Ukraini: dyferentsiynnyy analiz ta prohnnoz]. *Sotsial'no-ekonomichni problemy i derzhava – Socio-Economic Problems and the State* [online]. 10 (1), p. 185-193. [Accessed May 2014]. Available from: <<http://sepd.tntu.edu.ua/images/stories/pdf/2014/14mdpatp.pdf>>.

управления человеческим капиталом как экономическим активом. Именно человек выступает демографическим базисом накопления человеческого капитала, а потому особенности таких демографических процессов, как рождаемость, смертность, миграция, создание и распад семей, требуют тщательного анализа. Соответственно, основные задачи исследования, результаты которого изложены в статье, связаны с уточнением влияния демографической ситуации на результативность формирования и использования человеческого капитала. Установлено, что, из-за демографического кризиса, в Украине значительно ухудшились исходные условия накопления человеческого капитала на всех уровнях экономической системы. Обосновано, что обновление курса демографической политики является залогом повышения эффективности социальных инвестиций, а также оптимизации отношений в различных сферах общественной жизни.

Ключевые слова: человеческий капитал, демореальность, демографические процессы, рождаемость, смертность, миграция, старение населения.

Dmytro Melnychuk

DEMOGRAPHIC DETERMINANTS OF FORMATION AND USE OF HUMAN CAPITAL IN UKRAINE: DIFFERENTIAL ANALYSIS AND FORECAST

Abstract. *The article deals with the problem that is little investigated in domestic economics. It assesses the impact of demographic processes on the prospects of accumulation and productivity of human capital. The author argues that focusing only in the quality of education and training that is inherent in most modern research, minimizes the effectiveness of human capital management as an economic asset. A man is a demographic basis of human capital accumulation. Accordingly, the particular demographic processes such as fertility, mortality, migration, development and disintegration of families, require careful analysis. The main objectives of the study related to the specification of the impact of demographic situation on the effectiveness of formation and use of human capital. It was found that due to the increasing demographic crisis in Ukraine initial conditions of accumulation of human capital at all levels of the economic system deteriorated significantly. It was substantiated that the renovation of demographic policy is a key factor for improving the efficiency of social investment; it also causes optimization of relations in various spheres of social interaction.*

Keywords: *human capital, demo-reality, demographic processes, fertility, mortality, migration, population aging.*

Постановка проблеми. Проблематика формування та використання людського капіталу вже понад півстоліття не втрачає своєї актуальності. У тому числі, відповідні ідеї активно опрацьовуються в Україні, де – як і у всьому цивілізованому світі – під людським капіталом розуміють знання, уміння, професійні навички, мотивацію та здоров'я, що формуються в результаті інвестицій та, внаслідок доцільного застосування, приносять певний дохід своєму власнику. Втім, вітчизняні автори наведеними міркуваннями, як правило, й обмежуються. Називаючи апріорі будь-які видатки на освіту та професійну підготовку «інвестиціями у людський капітал», багато хто з вчених й самі результати освітнього процесу – здебільшого, безпідставно та неаргументовано – характеризує з позицій сформованого економічного активу, залишаючи поза увагою без перебільшення основоположне, або й навіть, сакраментальне питання теми: чи є відповідні освітні кондиції та мотиваційні стани настільки розвиненими, щоб відіграти роль капіталу за конкретних умов економічного, і насамперед, техніко-технологічного розвитку?

Та не лише це спотворює зміст теорії людського капіталу та її фундаментальну тезу про те, що суспільство, яке навчилося застосовувати знання в якості капіталу, набуває й невластивої минулим епохам можливості більш рівномірного та справедливого розподілу

національного доходу між усіма верствами та прошарками населення, й тим самим, створює передумови для підвищення рівня та покращення якості життя. Нерозробленими та незбагненими багатьма залишаються й такі лише на перший погляд прості аспекти теми, як перелік складових людського капіталу, особливості диференціації відповідної проблематики за рівнями економічної системи, склад факторів, в умовах впливу яких відбувається формування та використання досліджуваного економічного активу. Останньому з названих розрізів проблеми й присвячена дана стаття, а точніше – аналізу чинників демографічної групи, які є визначальними не лише з огляду на постулат про «людину як демографічний базис нагромадження людського капіталу», але й зважаючи на те, що характер демографічного відтворення, властивий Україні та усім без винятку економічно розвиненим країнам Заходу, зумовлює стрімке старіння населення, провокуючи тим самим надмірне демоекономічне навантаження та мінімізуючи соціально-економічний ефект від функціонування знань, умінь та професійних навичок у формі капіталу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. На сьогодні у науковій літературі – не лише вітчизняній, але й інших країн пострадянського простору – практично проігнорованою залишається проблематика факторів, які спричиняють вплив на результативність процесів у сфері людського капіталу. Безперечно, статей та монографій, які стосуються охорони здоров'я, освіти та професійної підготовки, – безліч, але майже відсутні наукові доробки, які б розкривали взаємозв'язок освітніх, інвестиційних, інституційних, модернізаційних та демографічних процесів і зрушень із самою можливістю застосування знань в якості економічного активу. Разом з тим, розв'язок піднятої у статті проблеми був би неможливим без звернення до публікацій відомих українських та зарубіжних дослідників. Зважаючи на економіко-демографічний контекст піднятої проблеми, на першочергову увагу заслуговують роботи Е. Лібанової, І. Курило [5], О. Грішної [1], В. Стешенко [3] та деяких інших вітчизняних вчених.

Невирішені раніше частини загальної проблеми. Наукова позиція автора полягає у тому, що результативність процесів у сфері людського капіталу перебуває під впливом широкої палітри чинників – не лише освітнього та інвестиційного характеру. Існує, щонайменше, ще дві групи детермінант, які визначають міру ефективності (а нерідко й можливості) застосування знань та професійних навичок в якості капіталу. Одна з них формується чинниками умов, які або сприяють доходному функціонуванню знань в якості економічного активу, або ні. Інша – факторами демографічного характеру. Так – людина не є капіталом, на чому наполягають прибічники відповідних альтернативних концепцій. Але й без людини – здорової та у працездатному віці – виявлення ефекту людського капіталу у масштабах держави не буде можливим. Відповідно, ґрунтовного вивчення потребує характер впливу демографічних процесів на сферу людського капіталу, що й окреслює контури тієї частини проблеми, яка на сьогодні залишається невирішеною в економічній науці.

Постановка завдання. Метою дослідження, яка визначає його завдання, є уточнення демографічних детермінант формування та використання людського капіталу, а також оцінювання перебігу демографічних подій задля прогнозування майбутніх змін у системі соціально-трудова відносин. При цьому, під образним висловлюванням «сфера людського капіталу» у статті розумітиметься сукупність процесів та пріоритетів, пов'язаних із нагромадженням знань, умінь та професійних навичок, а також їх доходним застосуванням в якості економічного активу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проблема впливу демографічних факторів на результативність процесів у сфері людського капіталу піднімається автором не вперше. Серед іншого, у попередніх роботах було аргументовано наступне:

– людина – демографічний базис нагромадження (носій та власник) людського капіталу як економічного активу. Тривалість життя людини – важлива детермінанта сукупної економічної віддачі від вкладень у розвиток її знань, умінь та професійних навичок. Завчасна смерть обумовлює неефективність соціальних, у тому числі й демографічних, інвестицій, гальмує темпи соціально-економічного розвитку країни;

– довге життя – запорука передачі знань, умінь та професійних навичок, які не піддаються формалізації, проте є надважливими складовими людського капіталу. Формування останніх не вимагає супутніх грошових витрат, а лише – продуктивної соціальної взаємодії різних поколінь в ході виробничої діяльності та в процесі суспільних, у тому числі й родинних, контактів;

– довге життя – передумова розв’язання багатьох соціальних проблем у суспільствах, розвиток яких гальмується ресурсними обмеженнями, фінансовою скрутою і, як наслідок, нерозвиненістю мережі закладів соціальної сфери: дошкільної та позашкільної освіти, лікувальних та оздоровчих закладів. Літні люди, опікуючись доглядом, вихованням та оздоровленням онуків і правнуків, нівелюють неефективність державної соціальної політики, вивільняючи із тенет домашніх обов’язків працездатних громадян та створюючи тим самим умови, необхідні для професійного розвитку та застосування знань, умінь і професійних навичок економічно активного населення в якості капіталу;

– сім’я – одне з найважливіших інституційних середовищ нагромадження людського капіталу. Механізмами сімейної соціалізації закладається базис системи трудових та патріотичних цінностей як передумови відданої та високопродуктивної праці протягом життя;

– сім’я – безпосередній інвестор та координатор рішень у сфері освіти та професійної підготовки. Завдячуючи зусиллям сім’ї, здійснюються не лише освітні інвестиції, але й забезпечується широкий спектр інших соціальних інвестицій, призначених для підтримки життя людини під час здобуття нею освіти та професійної підготовки. Відповідно, заходи, спрямовані на збереження повних сімей (зниження батьківської смертності, зменшення кількості розлучень), відіграють непересічну роль в процесі нагромадження людського капіталу;

– сім’я – її потреби, запити та сподівання – спричиняє потужний мотивуючий вплив на своїх працездатних членів, унаслідок чого виникає гостра потреба у розвитку професійних знань, а також у їх продуктивному застосуванні задля кращого матеріального забезпечення членів родини. Подібна результативна праця, як правило, і є джерелом ефекту людського капіталу, що виявляється на всіх рівнях економічної системи;

– міграція населення є не менш значимим фактором впливу на сферу людського капіталу. З одного боку, вона розширює можливості для застосування знань та професійних умінь в якості капіталу, з іншого – може становити суттєву загрозу, зумовлюючи небезпеку зменшення обсягів відповідного економічного активу у національних масштабах, а тому заслуговує на неупереджений різнобічний аналіз;

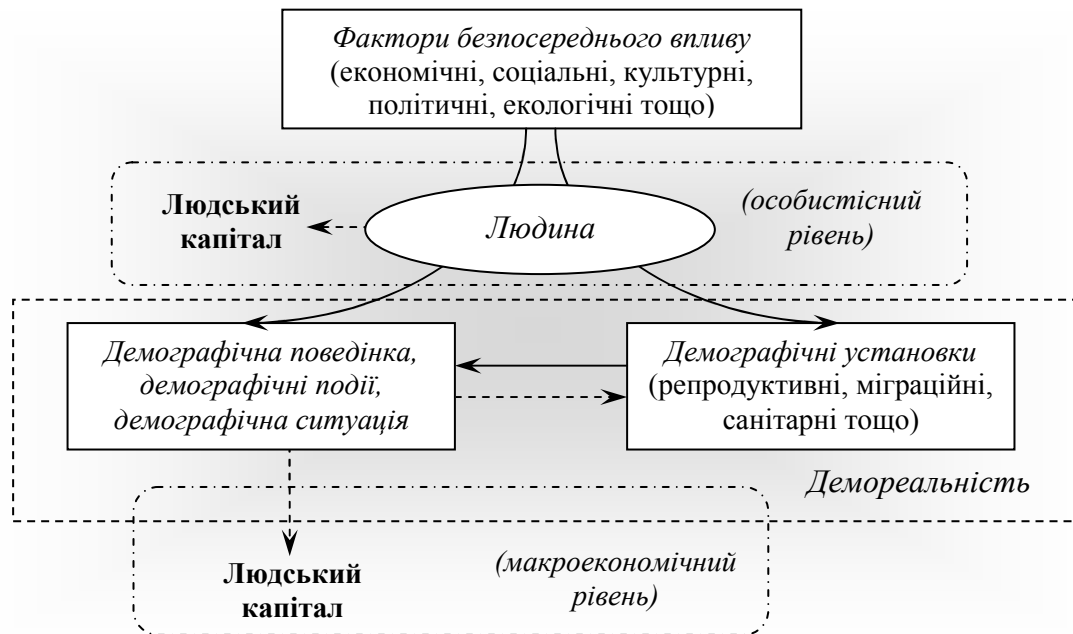
– зміни у демографічному відтворенні спричиняють вплив на вікову структуру населення, а відтак і на пропорції розподілу суспільного продукту між різними категоріями громадян. Це непрямно впливає і на оцінні характеристики національного людського капіталу як того активу, дохід від використання якого має сприяти покращенню якості життя усіх верств та прошарків населення [6].

Аналізуючи демографічну ситуацію, важливо розуміти, що (у мирний час та за умови відсутності природних катаклізмів) вона є, насамперед, наслідком тієї чи іншої динаміки соціально-економічного розвитку держави. Детермінанти останнього, безпосередньо впливаючи на саму людину та визначаючи поточні ознаки демореальності у національних масштабах, є найважливішими факторами впливу і на результативність процесів у сфері людського капіталу. Саме тому аналіз демографічної ситуації дає підстави для формулювання важливих та об’єктивних висновків у площині досліджуваної теми (рис. 1).

Загалом, не викликає сумнівів, що ситуація, яка має місце в Україні нині, може бути кваліфікована як гостра демографічна криза, під чим розуміють глибоке порушення пропорцій відтворення населення. У період до кінця XVIII ст. основними причинами демографічних криз були голод, епідемії та війни, внаслідок чого висока смертність призводила до різкого скорочення населення, а іноді й до повного обезлюднення територій. Натомість, сьогодні демографічні кризи обумовлюються іншими чинниками. Так, на

території географічної Європи різні соціально-економічні передумови спричиняють схожі демографічні наслідки, й насамперед, послаблення репродуктивної мотивації та зниження показників народжуваності. І якщо основною причиною такого перебігу подій у Східній Європі є низький рівень життя, що звужує поле вибору сімейних пар при аналізі репродуктивних альтернатив, то Західна Європа, як не парадоксально, опинилася у пастці високого життєвого рівня, коли репродуктивні пріоритети нівелюються широким спектром можливостей самореалізації у суспільстві.

Рис. Демографічна ситуація як детермінанта розвитку сфери людського капіталу
(джерело: власна розробка автора)

Досліджуючи причини демографічної кризи в Україні, варто звернути увагу на те, що прогнози, які робилися різними спеціалістами на початку 90-х років минулого століття, передбачали подібний сценарій перебігу демографічних подій. Втім, радянські вчені схилилися до висновку, що стадія інерційного росту населення триватиме, щонайменше, ще 15–20 років. Ці прогнози базувалися на припущенні про стабілізацію сумарного коефіцієнта народжуваності на рівні приблизно 1,85 дитини (який мав місце у 1990 році в УРСР) або оперували припущеннями про вкрай повільне його зниження. Жоден з прогнозів не передбачав тих темпів зростання смертності населення, які мали і мають місце останнім часом. Та, через глибоку економічну кризу, повільне зниження сумарного коефіцієнта народжуваності змінилося на стрімке. Різко зросла смертність, знизилася середня тривалість життя, активізувалася зовнішня міграція. Саме тому зменшення чисельності населення розпочалося не між 2005 та 2010 роками, як це передбачалося у більшості прогнозів, а вже у 1992 році [2, с. 151]. На жаль, не викликає сумнівів, що це зменшення триватиме й далі.

Смертність – складний демографічний процес. Його характеристики залежать від умов життя і праці, загальних санітарних умов, відкриттів медичної науки та доступності медичної допомоги. Переважне число смертей обумовлюється екзогенними чинниками, тобто причинами, які пов'язані із впливом зовнішнього середовища на організм людини – як природного, так і соціального. На сьогодні загальні коефіцієнти смертності в Україні є одними з найбільш високих у світі. Характерними особливостями поточного режиму смертності є висока чоловіча смертність, певне перевищення рівня смертності у сільській місцевості над міським, локалізація основних втрат від передчасної смертності у працездатному віці, переважання у структурі передчасної смертності причин, пов'язаних із способом життя, наявність вагомої частки смертей, яким можна запобігти, а отже – значних

резервів скорочення необоротних демографічних втрат [5, с. 45]. Не менш важливою характеристикою демографічної ситуації є очікувана тривалість здорового життя. На жаль, пересічний українець проживає не лише менш тривале життя, ніж жителі розвинутих європейських країн, – більш коротким відрізком часу характеризується й той період його життя, що протікає без серйозних порушень здоров'я. За розрахунками фахівців Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАНУ (ІДСД НАНУ), очікувана тривалість здорового життя українців ледве долає 59-річний бар'єр, що на десять років менше ніж у країнах ЄС. При цьому – зважаючи на поточний стан здоров'я громадян, їх байдужість до принципів здорового способу життя та фізичного розвитку, нерозважливу санітарну поведінку, а також обмежені економічні спроможності держави – очевидним є те, що основним шляхом протидії стрімкій депопуляції населення є активізація народжуваності.

Таблиця 1

Загальні коефіцієнти народжуваності та смертності населення в Україні, чол. на 1000 наявного населення

Роки	1913	1940	1959	1960	1965	1970	1975	1980	1985	1990	1995	2000	2005	2010	2011
Кількість народжених	44,1	27,3	20,9	20,5	15,3	15,2	15,1	14,8	15,0	12,6	9,6	7,8	9,0	10,8	11,0
Кількість померлих	25,2	14,3	7,5	6,9	7,6	8,8	10,0	11,3	12,1	12,1	15,4	15,4	16,6	15,2	14,5

Джерело: [4, с. 336]

Натомість, в Україні репродуктивні установки усе більше втрачають силу. Мати дитину стає, з одного боку, економічно не вигідним, а з іншого – по суті, несумлінним вчинком, адже забезпечити її пристойне майбутнє стає усе важче. Інтелектуально розвинені українці, яким «є з чим порівнювати», – а таких більшість – розуміють це. В результаті – рівень народжуваності залишається вкрай низьким (табл. 1). Так, у 2011 р. відповідний сумарний коефіцієнт становив 1,46 дитини на одну жінку, тоді як для «...так званого нульового приросту населення за даного рівня смертності він має становити 2,3 дитини» [3, с. 10]. Відповідно, вкрай актуальними є запитання щодо того, які важелі зможуть покращити демографічну ситуацію? Що здатне зацікавити пересічну українську сім'ю мати хоча б на одну дитину більше? І чи зможе її зацікавити у цьому хоча б щось у добу меседжів, гаджетів та смартфонів? Що зможе відновити високий статус інституту сім'ї? Яка модель останньої відповідатиме і особистим потребам громадян, і потребам сучасного суспільства, у тому числі – у розрізі проблематики нагромадження людського капіталу?

Тривалий час вважалося, що – як явище – зниження народжуваності безпосередньо пов'язане виключно з економічними труднощами, які постають перед сім'ями при появі кожної наступної дитини. Та коли у 60-х роках ХХ століття радянські вчені, помітивши тенденцію до зниження народжуваності, почали проводити масштабні соціологічні опитування, то на запитання «За яких умов ви б погодилися мати більше дітей?» несподівано багато респондентів, особливо тих, які мали двох дітей, відповіли: «...за жодних». Почала формуватися думка, що проблема народжуваності не може досліджуватися виключно у ракурсі соціально-економічних перепон. В. Борисов, А. Антонов, В. Медков та інші вчені розробили концепцію «потреби у дітях», яка виходила з того, що подружні пари зовсім не ставлять за ціль мати необмежену кількість дітей. Ці вчені цілком аргументовано наполягали на тому, що прагнення людини до продовження роду мають не стільки біологічний, скільки соціальний характер, а тому досить по-різному проявляються у різний час та за різних обставин [2, с. 153–154]. Насамперед, це стосується прогресуючої нині інституціональної кризи сім'ї.

Теорії інституціональної кризи обґрунтовують, що концепція сім'ї зазнала значних трансформацій внаслідок зміни господарських формацій – переходу від аграрного до індустріального, а згодом – постіндустріального суспільства. Не вдаючись у подробиці,

зазначимо, що за часів аграрної економіки сім'я відігравала роль виробничого колективу, була школою життя та інститутом соціального забезпечення, осередком дозвілля та задоволення сексуальних потреб, місцем соціально-психологічної розрядки. Традиційні – назвемо їх так – сім'ї виконували різноманітні функції, вони забезпечували себе економічно, спряли соціалізації молоді, опікувалися старшими поколіннями та народжували стільки дітей (навіть за тогочасного рівня смертності), скільки було необхідно для фізичного виживання людства. Властиві минулому родинні цінності значно підсилювали репродуктивні мотиви, так як розміри сім'ї безпосередньо визначали її добробут та потужність з точки зору сімейного виробництва. Короткий період соціалізації дітей, їх активна участь у домашніх справах, у виробництві – заохочували до багатодітності, оскільки користь від дітей була набагато більшою за витрати. Сімейна економіка, влада родинних зв'язків, багатодітність, зв'язок із землею та пріоритет старших поколінь забезпечували у минулому стійкість сім'ї. Та згодом – за часів індустріалізації – сім'я втратила свої виробничі функції. Через особливості нових форм організації виробництва та праці члени сім'ї стали незалежними один від одного, а системи соціального забезпечення мінімізували ризик знедоленої старості. Усе це призвело до того, що «...економічна цінність дітей стала не просто нульовою, а від'ємною величиною» [2, с. 198]

Очевидно, що нині домінуючим фактором спонукання сімей до активізації репродуктивної поведінки є мотиви не економічного, а емоційно-психологічного характеру: далеко не завжди питання у тому, чи може сім'я «дозволити» собі дитину, а у тому, чи потрібна вона їй для наповнення подружнього та особистого життя змістом. За висновками переважної більшості вчених, демографічна політика, яка апелювала виключно до економічних важелів (пільги та виплати сім'ям із декількома дітьми, податки на бездітність), ніде у світі – хоча певною мірою й покращувала демографічну ситуацію – не забезпечувала бажаних результатів. Концепція перепопуляції для народження не підтвердилася статистичними даними. Низький рівень народжуваності, який не забезпечує й простого заміщення поколінь, фіксується в усіх економічно благополучних країнах: зниження народжуваності спостерігається не лише в умовах економічної кризи, але й в умовах економічного зростання.

З іншого боку, важливим є те, що суперечності між відтворенням населення і можливостями економічного зростання на певній території виступають причиною активізації внутрішньої міграції. У такому розумінні міграція відіграє роль ефективного механізму розподілу та перерозподілу економічно активного населення, що спрощує виявлення ефекту людського капіталу. Здебільшого ж протилежними наслідками характеризується міграція зовнішня. Як зазначають автори [5], за статистичними даними у період 1994–2001 рр. Україна лише через міграційний обмін населенням з іншими державами втратила майже 680 тис. осіб. Натомість, перепис населення, проведений наприкінці 2001 р., продемонстрував, що реальні міграційні втрати були у 1,7 рази більшими та становили близько 1,15 млн. осіб. Іншими словами, втрати населення за рахунок міграції склали третину від загального обсягу зменшення чисельності громадян [5, с. 76]. І хоча у післяпереписний період масштаби зовнішньої міграції значно скоротилися, такий перебіг подій спричинив негативний вплив на ситуацію у сфері формування та використання людського капіталу. І це зрозуміло, адже сучасні мігранти, передусім, – особи найбільш економічно продуктивних вікових груп, які мають досить високий освітній рівень та втрата яких вкрай негативно позначається на перспективах соціально-економічного та демографічного розвитку України. Й навпаки, малоосвічені люди мають найгірші шанси працевлаштування за кордоном, а тому пропонують свої послуги на вітчизняному ринку праці, погіршуючи тим самим його освітньо-кваліфікаційну структуру.

Охарактеризовані вище особливості перебігу демографічних процесів надзвичайно загострюють проблему старіння населення. Наразі, за часткою населення у віці понад 60 років Україна входить до тридцятки найстаріших держав світу. Але тут старіння населення характеризується як своєрідними особливостями, так і руйнівними наслідками для системи нагромадження та використання людського капіталу. Насторожує те, що демографічне

старіння в Україні відбувається не стільки завдячуючи успіхам у справі подовження тривалості життя, яке за європейськими нормами було і залишається коротким, скільки внаслідок катастрофічного зниження народжуваності на тлі погіршення репродуктивного здоров'я громадян та їх міграції за кордон. Причому остання знекровлює демографічний потенціал двічі: як за рахунок безпосереднього поточного впливу на вікову структуру населення, так і – перспективного, адже сучасні мігранти – передусім, працездатні особи репродуктивного віку, багато з яких народять своїх дітей не в Україні, а деінде.

Саме старіння населення визначає портрет розвинутого суспільства у XXI столітті. У Західній та Центральній Європі, а також у Японії, коефіцієнт народжуваності уже давно знизився нижче граничної межі простого відтворення. У деяких найбагатших районах Італії коефіцієнт народжуваності впав до 0,8, а у Японії до позначки 1,3 дитини на одну жінку дітородного віку. Але не сама чисельність населення хвилює насамперед – турбує співвідношення окремих вікових груп в межах загальної популяції, що й визначає міру демоекономічного навантаження. У відповідності до прогнозу фахівців ІДСД НАНУ, в Україні й надалі прогресуватиме процес старіння населення. Його найвищі темпи очікуються у 2015–2020 рр. та у першій половині 2040-х років, а найбільш високі показники постаріння фіксуватимуться у середині XXI століття (табл. 2). Такий перебіг подій не може не позначитися на рівні демоекономічного навантаження.

Таблиця 2

Поточні характеристики та прогноз постаріння населення України

Роки	Населення у віці 60 років і старше		Населення віком 65 років і старше		Показник довголіття, %
	тис. осіб	у % до загальної чисельності населення	тис. осіб	у % до загальної чисельності населення	
2011	9532	20,9	6965	15,3	16,8
2020	10769	24,3	7713	17,4	19,2
2030	11400	26,6	8821	20,6	17,3
2040	11952	29,2	9097	22,2	21,7
2050	12924	33,0	9811	25,0	20,8

Джерело: [за розрахунками фахівців ІДСД НАНУ]

Вже нині відчутно зросла частка осіб, які отримують різноманітні пенсії, тобто, по суті, перебувають на утриманні економічно активних громадян. Подібна динаміка спостерігається у розрізі майже усіх ключових категорій пенсіонерів. У тому числі, збільшилася частка пенсіонерів за віком, яка у період 1991–2012 рр. зросла з 187 до 233 чоловік на 1 тис. населення (з 9,7 млн. чол. до 10,6 млн. чол. відповідно). У майбутньому співвідношення осіб працездатного та позапрацездатного віку набуватиме ще більш загрозливих форм. Навіть сьогодні на 1 тис. осіб працездатного віку припадає 411 осіб, які мають вік, старший за працездатний, що іще раз доводить важливість врахування впливу факторів демографічної групи на результативність формування та використання людського капіталу.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Не викликає сумнівів, що у новому тисячолітті благополуччя будь-якого суспільства визначатиметься рівнем розвитку знань, умінь та професійних навичок економічно активного населення, а також наявністю умов, необхідних для їх доходного застосування в якості капіталу. Останній сприятиме більш справедливому та рівномірному розподілу результатів суспільного виробництва в межах країни, а також, що не менш важливо, забезпечуватиме збагачення суспільств за рахунок «вилучення» коштів з економік когнітивно, а відтак і технологічно латентних держав світу – реципієнтів втілених у готових виробах наукових розробок, без яких уявити сучасне життя

неможливо. Це можна визнавати або ні, але у загальному протистоянні держав переможуть саме ті, які створять умови для функціонування знань в якості капіталу вчасно, зуміють зберегти та примножити їх, виявляться спроможними ефективно розпорядитися ними.

Носієм та власником людського капіталу є окремий індивід, від волі, здоров'я та насаги якого залежить результативність формування та використання цього економічного активу. Відтак, криза відтворення населення безпосередньо впливає і на результативність нагромадження національного людського капіталу, адже зменшується сама кількість тих, хто здатен сформулювати та засвоїти прогресивні знання, опанувати інноваційні професійні навички, застосувати їх в процесі продуктивної праці. В результаті проведеного аналізу автором встановлено, що поточна демографічна ситуація формує неабиякі загрози для системи соціально-трудова відносин. Незадовільна у багатьох випадках динаміка міграції, висока смертність населення, у тому числі чоловіків у працездатному віці, а також спад репродуктивної активності неабияк загострює проблему ефективності державної демографічної політики. Відповідно, до перспективних напрямів наукових досліджень необхідно віднести розробку механізмів мінімізації негативних наслідків демографічної кризи, і передусім, у розрізі проблематики людського капіталу, яка була і залишатиметься актуальною у поточну еру постіндустріальних перетворень.

Використана література:

1. Грішнова О.А. Людський капітал: формування в системі освіти і професійної підготовки : [монографія] / О.А. Грішнова. – К.: Т-во «Знання», 2001. – 254 с.
2. Демографія : [Учебник] / Под общ. ред. Н.А. Волгина. – М.: Изд-во РАГС, 2003. – 384 с.
3. Населення України. Народжуваність в Україні у контексті суспільно-трансформаційних процесів : [колективна монографія]. – К.: АДЕФ-Україна, 2008. – 288 с.
4. Статистичний щорічник України за 2011 рік. – К.: ТОВ «Август Трейд», 2013. – 558 с.
5. Україна на шляху до п'ятнадцятої річниці Міжнародної конференції з народонаселення та розвитку: Стан реалізації Україною Програми дій МКНР протягом 1994-2009 рр. / [Лібанова Е., Курило І. та ін.]. – К.: «День Печати», 2009. – 123 с.
6. Melnychuk D.P. Demographic processes in the XXI century: the specific features and peculiarities of impact on the sphere of human capital / D.P. Melnychuk // Демографія та соціальна економіка. – К.: Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України, 2014. – № 1(21).

REFERENCES

1. Hrishnova O.A. Human capital: forming in the system of education and professional training [*Lyuds'kyu kapital: formuvannya v systemi osvity i profesynoyi pidhotovky*]. Kyiv, Znannya, 2001, 254 p. (in Ukrainian)
2. Demography [*Demografiya*]. Pod obshh. red. N.A. Volgina. Moscow, RAGS, 2003, 384 p. (in Russian)
3. Population of Ukraine. Fertility in Ukraine in the context of social-transformational processes [*Naseleण्या Ukrayiny. Narodzhuvanist' v Ukrayini u konteksti suspil'no-transformatsiynykh protsesiv*]. Kyiv, ADEF-Ukraine, 2008, 288 p. (in Ukrainian)
4. Statistical Yearbook of Ukraine for 2011 [*Statystychnyy shchorichnyk Ukrayiny za 2011 rik*]. Kyiv, Avgust Treid, 2013, 558 p. (in Ukrainian)
5. Ukraine on the way to the fifteenth anniversary of the International conference on population and development: State of performing the program of actions of the ICPD during 1994–2009 [*Ukrayina na shlyakhu do p'yatnadtsyatoyi richnytsi Mizhnarodnoyi konferentsiyi z narodonaseleण्या ta rozvytku: Stan realizatsiyi Ukrayinoyu Prohramy diy MKNR protyahom 1994-2009 rr.*]. Kyiv, Den' Pechaty, 2009, 132 p. (in Ukrainian)
6. Melnychuk D.P. Demographic processes in the XXI century: the specific features and peculiarities of impact on the sphere of human capital. *Demography and social economy*, Kyiv, 2014, No. 1(21).

Рецензія: д.е.н., проф. Олійник О. В.

Reviewed: Dr., Prof. Oliynyk O. V.

Received: February, 2014

1st Revision: March, 2014

Accepted: May, 2014

